

המשגיח - הרב אברהם ריבלין שליט"א

ברכות השבטים

(מתוך ספר על פרשיות השבוע של המחבר, שיראה אור בקרוב)

"אפרים ומנשה כראובן ושמעון" (מח, ה)

פרק מח מתאר את המפגש האחרון בין יעקב ויוסף. לבד מפסוק אחד בפרק העוסק ביחסים שבין יעקב לאשתו רחל, ומשני פסוקי הסיום העוסקים ביחסים שבין יעקב לבנו יוסף, עוסק כל הפרק ביחסים שבין הסב ונכדיו אפרים ומנשה. בקטע הראשון, נושא עיון זה (פסוקים ח-כא) קובע יעקב שאפרים ומנשה הם שבטים כראובן ושמעון. ובקטע השני, שבו נדון אי"ה בעיון הבא מברך יעקב את נכדיו כשהוא מקדים את אפרים למנשה. מה ראה יעקב להוסיף עוד על מספר בניו, כאלה שמצד האמת אינם בניו, אלא נכדים? כלום לא תחזור ותיעור הקנאה המאוסה שהרסה כל חלקה טובה ביחסים שבין האמהות והבנים? ועכשיו לא מדובר בכתונת פסים חיצונית, אלא בהעדפה ברורה של בן ונכדים? מה רע בתריסר הבנים שנולדו לו עד עתה?!

כבר הזכרנו במקום אחר שמספר השבטים האמיתי אינו יב' אלא יג'¹. הרי יעקב עצמו נתכוון להביא בן נוסף לעולם, אלא שחטאו של ראובן מנע זאת. מספר שבטי י-ה ודאי אינו ענין למקרה קרה, לגחמות אנושיות של תאוה או חטא. "ויהיו יג' שבטים י-ה כמספר אחד ואהבה שאז היה אחדות גמורה בשבטים בלי שום פירוד"² הווי אומר דווקא בדור הפיצול, והמעבר מאבות יחידאיים לשבטים רבים, יש להדגיש שעם ישראל

¹ בכמה מקומות מצאנו שהאמהות נתנבאו שיעקב עתיד להוליד יב' שבטים "הפעם אודה – שנטלתי יותר מחלקי" (רש"י כט, לה) "זבד טוב שיש לי בנים כנגד כל נשיו" (רש"י ל, כ) "דינה – פרשו רבותינו שדנה לאה דין בעצמה אם זה זכר לא תהא רחל אחותי כאחת השפחות" (רש"י ל, כא) מכל המאמרים הללו עולה שלא ידעה שליעקב יהיו רק יב' שבטים, אכן כך ידעה בנבואה וכך היה בפועל. אין זאת אומרת שהמספר לא היה אמור להיות יג', ושאכן בפועל הושלם המספר ע"י יוסף.

² באור ענייני הפרשה בחומש רב פנינים "פרוש על מעשה ראובן" (לה, כב).

הוא עם אחד, ושאחדות זו מושגת ע"י אהבה. הרמז בא לידי ביטוי ביג' שבטים, שהוא הגימטריה של "אחד" ו"אהבה". משחטא ראובן ויעקב לא הביא לעולם יג' שבטים אלא רק יב', היו חייבים למלא את החלל החסר, ואת זאת עושה יעקב כאן וכעת לפני מותו.

ועדיין יש להוסיף שיעקב לא פועל כאן רק בבחירתו האישית הטובה, המתקנת את בחירתו האישית לרעה של ראובן בחטאו. צו א-להי הורה לו שלא הוא ישלים את ענין שבטי י-ה. וכך הוא מסביר ליוסף בפרשתנו, את הסיבה למנוי מנשה ואפרים: "א-ל שדי נראה אלי בלזו בארץ כנען ויברך אותי, ויאמר אלי הנני מפרך והרביתך ונתתיך לקהל עמים..." (מח, ג-ד) ודברים אלו מכוונים לברכת ה' ליעקב בבית א-ל³ "פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך" (לה, יא) – "פרה ורבה על שם שעדיין לא נולד בנימין, ואע"פ שכבר נתעברה ממנו, גוי – בנימין, גוים – מנשה ואפרים שעתידין לצאת מיוסף והם במנין השבטים" (רש"י). ועל פי זה פירש רש"י כאן ביתר פרוט: "ונתתיך לקהל עמים – בשרני שעתידים לצאת ממני עוד 'קהל' ו'עמים', ואע"פ שאמר לי 'גוי וקהל גוים', 'גוי' אמר לי על בנימין 'קהל גוים' הרי שנים לבד מבנימין, ושוב לא נולד לי בן, למדני שעתיד אחד משבטי לחלק. ועתה אותה מתנה אני נותן לך".

ומדוע קבעה התכנית הא-להית שסידור בנין האומה יהיה בשני שלבים, ולא בשלב אחד? דהיינו מדוע לא היה אפשר שיעקב יביא לעולם יג' שבטים? במקום אחר העלנו סברה שליעקב שתי נשים כדי לאפשר היכי תמצי של מאבק, קנאה מול בחירת ויתור, בבית ישראל. אשר על כן לא אשה אחת שלטה בבניין הבית בלעדית, אלא "כרחל וכלאה אשר בנו שתיהן את בית ישראל" (רות ד, יא) וכבר למדנו "שני מורה על השוויון"⁴. ראינו לעיל שאם היה יעקב אב ליג' שבטים לא היה ייתכן מצב של פרוד שנאה וקנאה ביניהם. מהיכן היתה צומחת גלות מצרים שבודאי היתה נדבך חשוב במהלך ההיסטורי של עם ישראל, כולל הכנה למתן תורה? על כן גזרה החכמה הא-להית שיעקב יביא רק יב' שבטים לעולם, כך תתאפשר מציאות של בחירה חופשית בין קנאה ושנאה לבין אהבה וויתור, כפי שהארכנו במקום אחר, ורק אח"כ הושלם מנין השבטים למספר המקורי יג'. לציון ה"אהבה" וה"אחד".

מהלך אחר של הרב הוטנר עונה אף הוא על השאלה בדבר חלקו של יוסף בין האבות לשבטים, וכך כתב: "אע"פ שאין קורין לאבות אלא לשלשה' (ברכות טז ע"ב) ומכאן

³ היא לזו המוזכרת בפרשתנו "ויקרא את שם המקום ההוא בית א-ל ואולם לזו שם המקום לראשונה (כח, יט).

ואילך מתענפת היא מן דרגת האבהות דרגת השבטיות, מכל מקום מצינו בו ביוסף - שהיה אחד מן השבטים - צד אחד, אשר בצד זה היה בו מקום בחינת דמיון למדרגת האבות. שהרי מצינו שעל ידו של יוסף קרויים הם כל ישראל בניה של רחל⁵. באופן שהגדרתה של מדרגת יוסף היא שבטיות קרובה לאבהות⁶.

להלן מסביר הרב הוטנר "שעניינו של אברהם הוא שהיה תחילה לגויים ועל ידי זה הוא אב המון גויים. ועניינו של יצחק שהיה הראשון שהיה קדוש מרחם ועי"ז הוא הראשון שנמול לשמונה. ועניינו של יעקב בזה שהיה הראשון אשר מטתו שלמה, ועל ידי זה לא ידח ממנו נדח. ואי אפשר להפרד ממשפחתו לעולם, וישראל אע"פ שחטא ישראל הוא... ונמצא איפוא דבאותה הנקודה אשר בה נעשה הניתוק של החוט המשולש לנמנע - נגמרת היא דרגת האבהות, אלא שמניעת ניתוק זו אכתי מקום פרוץ יש בה... שהרי אפשר לקדושת ישראל שתפקע ע"י ההלכה דהבא על הנוכרית וולדה כמותה, וכאן הוא מקום מדרגתו של יוסף הצדיק שכן על ידו גדורה היא פרצה זו"⁷.

עמידתו של יוסף בנסיון, ובריחתו מפיתוייה של אשת פוטיפר לבלתי נתון מזרעו לנכרית, קבעה בעם ישראל כוחות המתקנים את הפרצה באבהותו של יעקב. נכון שאבהות יעקב מחדשת שישראל שחטא עדיין נחשב ישראל, אבל ישראל שנתן מזרעו לבת עכו"ם הוולד אינו יהודי. פגם זה תוקן על ידי יוסף, ולכן במידת מה, הוא נחשב לאב וממילא מובן מדוע מכתיר יעקב את שני בני יוסף כשבטים. נשאר רק לברר מדוע מכל בניו לא בחר יעקב בשבט אחד שיתפצל לשנים, מדוע לא שבט המלכות שבט יהודה "ויותר היה לו לתלות ולומר שהם פרץ וזרח שהם יותר מעולים כפי האמת שהם שלשלת המלוכה, ומי יאמר שכוונת ה' באמרו היא זאת?" (אור החיים מו, ו).

⁴ מלבי"ם שמות כה, יח וכן בגר"א קול אליהו בראשית אות ב' "שני מורה שהיו שניהם שוים", ועיין ספרי רות דוד משיח עמ' 46-47 והערות 31, 32 שם.

⁵ "א"ר יצחק רחל היתה עיקרו של בית... תאני רשב"י לפי שכל הדברים תלויין ברחל לפיכך נקראו ישראל בשמה 'רחל מבכה על בניה' ולא סוף דבר לשמה אלא לשם בנה 'אולי יחנן ה' א-להי צבאות שארית יוסף' (עמוס ה, טו) ולא סוף דבר לשם בנה אלא לשם בן בנה שנאמר 'הבן יקיר לי אפרים' (ירמיהו לא, יט) (בראשית רבה עא, ג).

⁶ ולא זכיתי להבין מדוע אין הרב הוטנר מזכיר גם את העובדה שיוסף היה בפועל אב לשני שבטים להוכיח שהוא גם "אב" ולא רק "שבט".

⁷ פחד יצחק סוכות מאמר יב אות א, ב, ג, עמ' קצג-קצה. ועיין מה שהאריך שם להסביר שמשנולד יוסף נולד שטנו של עשיו, ומה שכתבתי על כך בספרי הסתרים באסתר עמ' 295.

בפשטות יש לענות שמכיוון שבכור נוטל פי שניים ראוי הבכור לברכה זו, ומכיוון שהבכור ראובן חטא הוא נפסל, ובכור רחל קבל פי שנים⁸. ה"אור החיים" עונה על שאלתו בקביעה שמכל בני יעקב רק "יוסף הוא בחינת נפש יעקב והוא שרמז הכתוב באומרו אלה תולדות יעקב יוסף", ואכן על הפסוק הזה דרשו חז"ל "תלה הכתוב תולדות יעקב ביוסף מפני כמה דברים, אחת שכל עצמו של יעקב לא עבד אצל לבן אלא ברחל, ושהיה זיו אקונין של יוסף דומה לו, וכל מה שאירע ליעקב ארע ליוסף⁹. יש לזכור שאם כי מבחינה ביולוגית בכור יעקב הוא ראובן, אבל בביאתו הראשונה היתה דעתו של יעקב לא על לאה אלא על רחל, הוי אומר שבכורו "המחשבת" ה"הכרתי" הוא יוסף. כך עולה מפסוק מפורש: "כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו, והבכורה ליוסף" (דברי הימים א' ה, א). גם דברי יעקב ליוסף בפרשתנו "ואני נתתי לך שכס אחד על אחיך" רומזים על היותו של יוסף בכור המקבל פי שנים. אשר על כן לא נתמחה אם זיו אקונין של יעקב, שפרושו אינו רק תואר תווי פנים חיצוניים אלא בעיקר השתקפות הנפש¹⁰, בולט רק בפני יוסף. והסיפא במדרש "וכל מה שארע ליעקב ארע ליוסף"¹¹ מצביעה על הקשר ההדוק והמיוחד שבין יעקב ליוסף, אשר על כן מכל בנין בחר יעקב דווקא ביוסף להנחיל לו ברכת אבהות, בקבעו ששני בניו של יוסף יהיו כשני בניו שלו¹².

מכל האמור לעיל אנו מבינים את הסיפא של הפסוק הבא בברכת יעקב את יוסף: "ותשב באיתן קשתו ויפוזו זרועי ידיו מידי אבירי יעקב משם רועה אבן ישראל" (מט, כד) ודרשו חז"ל: "משם רועה אבן ישראל – אב בן שהרי יוסף כלכל אביו ואת אחיו ואת בית אביו"¹³. המדרש מכתיר את יוסף בתואר אב-בן ומסביר את הכינוי "אבן" שהצמיד לו יעקב. אמנם המדרש מוצא את אבהותו של יוסף בעובדה שפירנס את אביו ואת כל בית אביו כולל את אחיו, וזה בדרך כלל תפקידו של אבי המשפחה. אבל אין זה מונע מאתנו להרחיב את המשמעות של הפרוש הזה למילה "אבן" ולמצוא בו תימוכין לדברינו שיוסף הוא "אב" ו"בן" כאחד!

⁸ בעל הטורים מצא רמז: ראובן בגימטריה 'לא בכור', יוסף במילואו בגימטריה 'הבכורה'.

⁹ רש"י בראשית לו, ב, המקור בראשית רבה פד, ד; פד, ה; פד, ח.

¹⁰ "כי תכונת הזיו כפי ערב הנפש כנודע מחכמת הפרצוף, שעל ידה יוכר התכונות הנפשיות אשר בו... ובספר קנה חכמה כתב שרצה לומר שצלם א-להים החקוק על פניו היה דומה ליעקב" (פרוש עץ יוסף למדרש רבה).

¹¹ כולל 24 פרטים שונים.

¹² בספרי הסתרים באסתר עמ' 218-294 הארכתי הרבה בהסבר הקשר בין יעקב ליוסף.

ומתוך כך באים אנו לפרש את תחילתו הקשה של פסוק זה ולמצוא בפרושי חז"ל פן נוסף באבהותו של יוסף. "ותשב באיתן קשתו – אמר רבה יוסף נתחמם כנגדה" [אשת פוטיפר] (מסכת כלה ג) "ותשב באיתן קשתו – אמר ר' שמואל בר נחמני נמתחה הקשת וחזרה" (ירושלמי הוריות ב, ה). "ויפוזו זרועי ידיו – היה ראוי לעמוד מיוסף יב' שבטים, ויצאו מראשי אצבעותיו זרע עשרה שבטים, נשתיירו שם שנים מנשה ואפרים" (פרקי דר' אליעזר לט)¹⁴. פרוש זה לברכת יעקב את יוסף שופך אור גדול על השאלה מדוע נבחרו בני יוסף מנשה ואפרים להיות שבטים דהיינו כעין בני יעקב.

אכן הם בניו של יעקב. שהרי מיב' השבטים שהיו אמורים לצאת מיוסף, עשר יצאו לבטלה ולכאורה נעלמו בתהום נשיה. שנים נותרו לפליטה, משני טיפות הזרע שלא נפלטו הם מנשה ואפרים. אך מי גרם ליוסף שיעמוד בנסיון ויציל לפחות את מנשה ואפרים? זוכרים אנו את דמות דיוקנו של יעקב אביו שבאה ונראתה לו בחלון, אמר לו: "יוסף עתידין אחיך שיכתבו על אבני אפוד ואתה ביניהם, רצונך שימחה שמך מביניהם? מיד ותשב באיתן קשתו א"ר יוחנן משום ר' מאיר ששבה קשתו לאיתנו, ויפוזו זרועי ידיו, נעץ ידיו בקרקע ויצאה שכבת זרע מבין צפרני ידיו, מידי אביר יעקב' מי גרם לו שיחקק על אבני אפוד? אלא אביר יעקב" (סוטה לו ע"ב). מכאן ייתכן שכאשר יעקב אומר 'אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי' הוא מתכוון שבזכותו ניצל יוסף מעבירה, ושתי טיפות הזרע שנותרו לפליטה הם אמנם בניו, אבל הם גם בני יעקב כראובן ושמעון, וכן כתב האלשיך.

עשר הטיפות שהיו אמורות להשלים את בני יוסף למנין יב' יצאו לבטלה, אבל לא נעלמו בתהום הנשיה, כך ממשיכה הגמרא ומספרת: "תניא היה ראוי יוסף לצאת ממנו יב' שבטים כדרך שיצאו מיעקב אביו שנאמר 'אלה תולדות יעקב יוסף אלא שיצאו שכבת זרע מבין צפרני ידיו, ואעפ"כ יצאו מבנימין אחיו, וכולן נקראו על שמו שנאמר ובני בנימין בלע ובכר ואשב' (מו, כא) בלע – שנבלע בין האומות, בכר – בכור לאמו היה, ואשב' – ששבאו אל, גרא – שגר באכסניות, ונעמן – שנעים ביותר, אחי וראש – אחי הוא

¹³ לקח טוב ויחי מובא בתורה שלמה עמ' 1844 אות שטז. וזה בניגוד לרש"י שפירש: "אבן – לשון נוטריקון אב ובן, אבהן ובנין [=אבות ובנים] יעקב ובניו", המדרש אינו מדבר על יעקב ובניו אלא על יוסף שהוא אב ובן.

¹⁴ הציטוטים כאן מתורה שלמה בראשית עמ' 1844-1845, ויש שם עוד מקבילות, וכן הביא רש"י בפרושו לפסוק אחרי שפירש פשט אחד, "ורבותינו דרשו על כבישת יצרו באשת אדוניו וקורוהו קשת עי"ש שהזרע יורה כחץ".

וראשי הוא, מופים וחופים – הוא לא ראה בחופתי ואני לא ראיתי בחופתו, וארד – שירד לבין האומות" (סוטה לו ע"ב).

נסיים את פרשת שדרוג מנשה ואפרים לשבטים בהסבר מכוון אחר לגמרי על פי פרוש האלשיך. האלשיך מפרש שמכיוון שמנשה ואפרים נולדו בארץ הטומאה מצרים ו"מפני שנתקלקלו במצרים כי שם מקום זימה" היו צריכים לברכה מיוחדת כדי שיכנסו אף הם אל תוך מסגרת הקדושה, וכדי לא ליצור קנאה בשל הברכה המיוחדת עשה אותם יעקב שבטים, "גלגל שיודיע יעקב איך יחשבו כבנים ליעקב, ואחר היותם בכלל השבטים סרה קנאת אפרים ומנשה מלב אחי יוסף על ברכתם". לפי עקרון זה יש המסבירים שאפרים ומנשה נתייחדו מכל השבטים שרק בהם מברכים כל ילד מישראל "כי רק הם נולדו ונתגדלו במצרים שהיתה שקועה בטומאתה ... ולא נמשכו כלל אחרי טומאת מצרים אדרבה נתגדלו ונתחנכו על ברכי יוסף הצדיק בדרך התורה והיראה עד שנמצאו ראויים להמנות בתוך יב' שבטי י-ה הקדושים והטהורים"¹⁵. האחים בני יעקב קבלו את דרגת שבטיותם במתת חינוך, הם נולדו כאלה. מנשה ואפרים "עבדו" כדי להיות שבטים! יעקב מנסה להנחיל ברכה זו לכל ילד יהודי באשר הוא, אל תתחשב במתנות שקבלת בירושה, חשוב מה אתה עושה עם הנתונים שנתן לך הקב"ה. גם אם נולדת במצרים וגם אם אינך "שבט", אם תבחר נכון ותעבוד קשה. גם לך מצפה ההכרה "אפרים ומנשה כראובן ושמעון יהיו לי".

---

¹⁵ הרב שמואל הומינר בספרו עבד המלך מובא בילקוט לקח טוב בראשית עמי' שא.

"וישם את אפרים לפני מנשה" (מח, כ)

הרבה מפסוקי התורה ידועים לרבים מהלומדים, אך רק חלק קטן מהם, משמשים תדיר בפיהם. אלה הם בדרך כלל פסוקים מהתפילה, כגון פרשיות קריאת שמע וכיוצא בהם. אחד הפסוקים הידועים והשמישים הוא פסוק הברכה המפורשת בתורה, בו מברכים זה אלפי שנים הורים את ילדיהם, בשבתות, בימים טובים, ובאירועים משפחתיים. לא המצאה מאוחרת הוא השימוש הרב הזה. הפסוק עצמו מצוה-מנבא שיהיה מטבע נצחי של ברכות אב לבן "בך יברך ישראל"¹⁶ לאמר ישימך א-להים כאפרים וכמנשה. וישם את אפרים לפני מנשה" (מח, כ). הקדמת אפרים למנשה הוזכרה בהרחבה בפסוקים הקודמים, ואם כך יש לשאול מדוע מדגישה התורה "וישם את אפרים לפני מנשה"? אחרי שבברכה נאמרו הדברים בפרוש "ישימך א-להים כאפרים וכמנשה" כל תינוק מבין שאפרים הוקדם למנשה, ומדוע חוזרת התורה להדגיש עובדה ברורה זו.

ושאלה נוספת לגופה של החלפה והקדמה. התורה מתארת בפרוט רב כיצד הגיש יוסף את בנו לברכת סבא ישראל "ויקח יוסף את שניהם את אפרים בימינו משמאל ישראל, ואת מנשה בשמאלו מימין ישראל, ויגש אליו" (מח, יג) ברור שיש בפסוק מילים יתירות¹⁷ שלא נועדו אלא להדגיש את המעשה המפתיע של יעקב כששכל את ידיו. נדמה שזה מה שרצה רש"י להדגיש כשפירש: "הבא לקראת חבירו ימינו כנגד שמאל חבירו", אבל בשביל זה לא צריך פסוק בתורה, וכנראה הפסוק משמש רקע להפתעה שבא בפסוק הבא: "וישלח ישראל את יד ימינו וישת על ראש אפרים והוא הצעיר, ואת שמאלו על ראש מנשה שכל את ידיו כי מנשה הבכור" (מח, יד) רש"י על פי תרגום אונקלוס מפרש "שיכל – כתרגומו. אחימינון בהשכל ובחכמה השכיל את ידיו לכך מדעת, כי יודע היה כי מנשה הבכור ואעפ"כ לא שת ימינו עליו" אבל יונתן תרגם "פרך ית ידוהי" וכן בתרגום ירושלמי "ושלחף ידוהי" שפרושם החליף, שם שלא כסדר, וכן פירש רשב"ם: "שכל – לשון אדם מעוקם ונפתל".

¹⁶ שפתי חכמים מעיר: "ישראל הוא כלל ישראל והוא לשון רבים, ואיך אמר ישימך לשון יחיד? לכן תירץ רש"י: הבא לברך את בניו יברכם בברכתם, ויאמר איש לבנו: ישימך... וכן רשב"ם: "ישראל – איש איש את בנו" ובאבע"ז "כל בני ישראל", משמע כלל האומה לדורותיה. אבל הנצי"ב כתב "יברך ישראל – ולא אמר בני ישראל דמשמעו כלל האומה, אבל ישראל משמעו אנשי המעלה מי שראוי להיות מכונה בשם ישראל".

¹⁷ הרי מהפסוקים הקודמים ברור שיוסף ובניו היו מול ישראל, וממילא מי שנמצא לימין יוסף הוא משמאל ישראל ולהפך, והמילים "משמאל ישראל" ו"מימין ישראל" מיותרות.

שואל הרא"ש: "ואם תאמר איזו נתינת טעם היא"¹⁸ ובאמת תימא גדולה היא: הלא אם מנשה הבכור, היה צריך יעקב לשים יד ימינו עליו בלא שום מעשה היפוך, ושיכול ידיים בשכל מיוחד? הנימוק לשיכול הידיים צריך להיות 'כי מנשה נדחה מהבכורה', 'כי מנשה אינו בכור' 'כי אפרים הבכור', וסיפא של הפסוק היא מעשה לסתור! מהרש"ל¹⁹ מביא מפרשים שאכן מילת הקישור "כ"י" שבפסוקנו, אין משמעה כרגיל ניתנת טעם, אלא בדיוק להפך – למרות ש... "אין זו נתינת טעם, ועל זה פירש אע"פ, כלומר אע"פ שהיה יודע כי מנשה הבכור וכו'". המהרש"ל עצמו דוחה פירוש זה, ומתיר על פי שאלה המבאית גם בפרוש רבינו בחיי "למה לא אמר לו [ישראל ליוסף] שיהפוך, שיעמיד אפרים מימינו ומנשה משמאלו? ונתן טעם 'כי מנשה הבכור'. ר"ל בשביל שמנשה הבכור לא היה רוצה לבייש אותו", הוי אומר הנימוק כי מנשה הבכור אינו בא להסביר את שיכול ידי יעקב, אלא את העובדה שיעקב לא דרש להחליף את מקום הנכדים, ותורף הנימוק הוא שיעקב רצה לשמור על כבודו של מנשה הבכור, ולכן העדיף לשכל את ידיו ולא לבקש מיוסף להחליף את מקומות הבנים.

ואם ישאל השואל מה הרויח יעקב, הרי בין כך ובין כך נעלב מנשה? וכי שימת יד ימין על ראש אפרים אינה הדחה מבישה שלו מתפקיד הבכור? וכי ההקדמה של אפרים לפני מנשה אינה טופחת על פניו וצורבת את עור בשרו? מכאן לומדים אנו שגם לבושה יש עומק ומשקל, וצריך להזהר במינון. גם אם אין לנו מדד אובייקטיבי למדוד עוצמה של בושה, בודאי שיש בה דרגות זו למעלה מזו. וגם כאשר התורה מצוה או מחייבת לגרום בושה יש להזהר מאד שלא לחרוג מהמינון המתאים. זה פשר צו התורה "הוכח תוכיח את עמיתך" (ויקרא יט, יז) וכל תוכחה מביישת במידה זו או אחרת, וכאן מדגישה התורה ומצוה "לא תשא עליו חטא" – "לא תלבין את פניו ברבים" (רש"י). הוי אומר מה שמותר להוכיח – חייבים ומצווים, אבל בה בעת יש להתאפק ולעצור את סחף הרגשות, הנוטה לטחון עד דק את הנידון לתוכחתו²⁰.

יעקב בודאי קבל נבואה שעליו להקדים את אפרים למנשה, ובכך להמשיך את מסורת ספר בראשית שלכל אורכו אנו פוגשים באח צעיר שגובר על אחיו הבכור ונבחר על פניו²¹. יעקב אנוס על פי הדבור להעמיד את מנשה בפני העובדה הכואבת, שאפרים

¹⁸ פרוש הרא"ש על התורה מובא בתורה שלמה ויחי עמי 1757 הערה פח.

¹⁹ המהרש"ל מובא בשפתי חכמים אות מ.

²⁰ הרחבתי בזה דברים בספרי יונה נבואה ותוכחה עמי 298 ואילך.

²¹ כך הבל וקין, שם חס ויפת, יצחק וישמעאל, יעקב ועשיו, רחל ולאה, פרץ וזרח, להסבר התופעה עיין בספרי זה במקום אחר. ובספרי הסתרים באסתר עמי 285.

יחלוף על פני ויקדימו. אבל הוא עושה זאת בכפפות של משי, וה"מכה" נוחתת על מנשה – עטופה בצמר גפן. להזכיר את אפרים לפניו – כן. לשים יד ימין על ראש אפרים- אין מנוס, אבל להחליף את המקומות ולגרום לבושה נוספת לעין כל, בפומבי²² - לזה לא יתן יעקב ידו. "ולא תשא עליו חטא שלא תלבין את פניו **ברבים**". על הפסוק "אשר משפטו פעלו" (צפניה ב, ג) דרשה הגמרא "באשר משפטו שם פעלו" (יבמות ע"ב). דווקא כשצריך להכאיב יש מצווה כפולה ומכופלת לכבד ללטרף ולהיטיב²³.

עקרון זה מיושם בתורה במצוות רבות²⁴. עבד עברי שהוא גנב נקלה ונמכר על גניבתו, חייבים לדאוג לכבודו לבל יבוזה. הגונב שור משלם פי חמש והגונב שה משלם פי ארבע לדעת ריב"ז כי "חס המקום על **כבודן של ברייות**" (בבא קמא ע"ב), והבריה היא גנב נאלח, שלא אכפת לו מכבודו כלל. שוכב עם בהמה, חלאת אדם חייב מיתה, אבל דואגים לכבודו והורגים את הבהמה "שלא יאמרו זוהי שנסקל פלוני על ידה" (סנהדרין נד ע"ב). בחייב מלקות נאמר "לא יוסיף להכותו ונקלה אחיך לעיניך" (דברים נה, ג) והגמרא למדה "אמדהו לכשילקה יקלה – פוטרין אותו" (מנחות נג ע"א), כדי לשמור על כבודו. וגם לחייבי מיתות בית דין בוררין מיתה יפה משום כבודם חייבים לכבד גם את הנקלה שבפושעים²⁵.

לפי עקרון זה מביא המלבי"ם תשובה נוספת על המשמעות הסותרת לכאורה של "שיכל את ידיו כי מנשה הבכור". בדרך כלל יד ימין החשובה אמורה להיות מעל יד שמאל. המקרא מתאר את ברכת יעקב בצורה כזו שברור שעל אף העובדה שיד ימין הונחה על ראש אפרים – יד שמאל היתה מעליה²⁶, זה הנימוק המובא בפסוק, מדוע שיכל יעקב ידיו בצורה כזו שיד ימינו שהיתה על ראש אפרים היתה למטה? כי מנשה הבכור וכדי שלא לביישו לחלוטין כבד אותו יעקב ביד העליונה גם אם היתה זו היד השמאלית. מכאן נפנה לתשובתו של הנצי"ב מוולוז'ין. גם הנצי"ב מתחיל בשאלה: "דבאמת לא היה ליעקב לשכל את ידיו, אלא להפוך את מעמד הבנים? אבל באשר מנשה הבכור,

²² הצלבת הידיים וגם הברכה שבה הוקדם אפרים היו נכרים רק לאלה שעמדו ממש ליד יעקב. דהיינו יוסף ובניו, אבל בהחלפת המקומות היו מרגישים גם כל הרואים ממרחק.

²³ עיין עוד בספרי יונה נבואה ותוכחה עמ' 301 ואילך, "באשר משפטו שם פעלו".

²⁴ לא רק מצוות מוארות באור זה אלא גם הנהגות ה', כך מסבירים בעלי המוסר מדוע נשאה שיירת הגמלים שמכרה את יוסף נכואות צרי ולוט. נכון שיוסף חייב לרדת למצרים, בתוך כל הרע הזה שולח לו ה' לטיפה, מה שחייבים – חייבים, על מה שלא חייבים – נדאג לנוחיותך.

²⁵ בהקשר לכל זה עיין בהרחבה ספרי יונה נבואה ותוכחה עמ' 306-309.

²⁶ קודם כתוב "וישלח ישראל את יד ימינו" ורק אח"כ "ואת שמאלו" ובנוהג שבעולם את היד השניה מציבים מעל הראשונה.

משום הכי היה מכוון שיעמוד מנשה לרגל הימיני של יעקב, ואפרים לרגל השמאלי, ורק את ידיו שיכל שיהיה להפך. וטעמו של דבר, שאע"ג שהקדים יעקב את אפרים למנשה ... לא היה אפרים קודם למנשה אלא בעניינים רוחניים ... אבל בהליכות עולם היה מנשה קודם וגדול מאפרים²⁷ ... והנה היד משמשת את הראש והדעת, והרגל משמשת הליכות הגוף לפי טבעו ... משום הכי רצה יעקב אשר מנשה יעמד לרגלו הימנית, ושיכל את ידיו להיות אפרים אך לידו הימנית, וזה שפירש הכתוב בטעם [=מדוע לא הוחלפו המקומות] כי מנשה הבכור [- לעניינים הגשמיים, ועל כן נדרש להיות ליד רגל ימין החשובה של יעקב]²⁸.

לפי דברי הנצי"ב שאפרים מסמל ברכה רוחנית ומנשה ברכה גשמית, נבין את הברכה הנצחית שמוריש ישראל האיש, לישראל העם ולכל אחד מפרטיו לדורי דורות: "בך יברך ישראל לאמר ישימך א-להים כאפרים וכמנשה", את הקדמת אפרים למנשה וגם את הדגשת התורה "וישם את אפרים לפני מנשה" שהיא לכאורה ברורה מאליה, יש להסביר כך: בל נטעה לחשוב שברכה יהודית כוללת רק דברים רוחניים בחינת אפרים. ברכה יהודית אמיתית חייבת לכלול גם את עולמו הגשמי של מנשה, גוף בריא וחזק. אמצעי מחיה כסף וממון ושאר ענייני עולם הזה הם חלק מברכה יהודית אמיתית. רק תנאי אחד צריך: שתקדם להם הברכה הרוחנית, כשמתחילים בברכת אפרים ברכת שמים לחיים רוחניים מלאי משמעות דתית קדושה, אפשר וצריך אחרי כן להמשיך בברכות מנשה הגשמיות.

כך הסביר הגאון מוילנה את השבח שמציינת התורה את היופי של רחל "הנה שלמה אמר בסוף משלי 'שקר החן והבל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל' ובאמת מצינו גבי האמהות אשר נשתבחו בחן וביופי"²⁹, וגם רבקה כתיב 'והנערה טובת מראה מאד', וצ"ל דהפרוש בפסוק כך הוא: שקר החן והבל היופי היינו כשהוא בלתי יראת ה', והם כנזם

²⁷ אחת ההוכחות לדברי הנצי"ב היא מסדר השבטים מנשה ואפרים במנין בני ישראל שבפרשת במדבר לעומת המנין שבפרשת פנחס, "במנין הראשון בהר חורב שהיה שכינת עולם על ראשם וכל ההנהגה היתה למעלה מהליכות הטבע היה אפרים קודם, אבל בפקודי דערבות מואב בכניסתם לארץ שהיה כמעט בהליכות הטבע משום הכי היה מנשה קודם", ולזה יש להוסיף שאפרים היה עוסק בתורה עם יעקב" (תנחומא ויחי ו) ויעקב "אמר לו: אפרים ראש השבטים, ראש הישיבה" (ויקרא רבה ב, ג) לעומת מנשה ש"היה יוצא ונוזקק עם אביו לעסקיו" (פסיקתא רבתי ג, ג). והיה המליץ שידע שפות זרות (בראשית רבה צא, ח) "ובעט בקרקע והרעיד את כל הפלטיין" (שם, שם ו). הוי אומר גם בחייהם הפרטיים אפרים עוסק ברוחניות ומנשה בחיי עולם הזה ועצמה פיזית.

²⁸ העמק דבר בראשית מח, יג.

²⁹ ואם שקר החן והבל היופי מה השבח ומדוע לציין את יופיין.

זהב באף חזיר. אבל אשר יראת ה' היא תתהלל דגם בחן וביופי תתהלל, ועל דרך זה יש לפרש גם כן הפסוק 'אל יתהלל חכם בחכמתו, ואל יתהלל הגבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעושרו כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי' (ירמיהו ט, כב-כג) ... שאין להתפלל בחכמה ובגבורה ובעשירות לבד, אלא בזאת יתפלל כשישכיל וידוע אותי דהיינו שידע איך להתנהג בהעשירות ובהגבורה ובחכמה שהכל כוונתו לשם שמים" (קול אליהו ויצא אות ל')³⁰.

על דרך המשל הסבירו את הרעיון הזה כך: שורת אפסים גם אם תתארך מאד עדיין ערכה יהיה אפס ותו לא. אולם אם נוסיף את הספרה אחת בראש השורה – יהפוך כל אפס למספר חשוב מאד, המכפיל את ערך הסכום הקודם פי עשר! התנאי היחידי הוא שהספרה אחת תופיע לפני האפסים, כי כל אפס שבא לפני האחת לא נחשב כלל והוא נשאר אפס מאופס מחוץ למספר! זה המסר של ספר קהלת הפותח באפס אפסים "הבל הבלים הכל הבל" (קהלת א, ב), אבל סיום ספר קהלת הוא "סוף דבר הכל נשמע, את הא-להים ירא ואת מצוותיו שמור כי זה כל האדם" (קהלת יב, יג) כשיש "את הא-להים ירא" אז גם האפסים של "ההבל הבלים" מתקבלים לרצון³¹.

וזאת הברכה אשר מנחיל ישראל לעם ישראל, היא הברכה האידיאלית שתוארה לעיל. ברכה רוחנית וברכה גשמית, כאשר הקדמת הברכה הרוחנית לגשמית מבטיחה שגם העולם הגשמי החומרי ישמש כלי לדעת את ה' – 'בכל דרכך דעהו'.

³⁰ וכן הסביר הרמב"ם שכוונת הפסוק למשנה "וכל מעשיך יהיו לשם שמים" (אבות ב, יב) עיין הלכות דעות ג, ג ושמונה פרקים פרק חמישי, וכן כתב המלבי"ם כאן.

³¹ זה פשר הסתירות המרובות בקהלת, וכך מתרצת הגמרא את חלקן: שמחה של מצווה מותרת ורצויה וסתם שמחה אסורה, עיין הקדמת דעת מקרא לקהלת. וכן ספרי עיוני הפטרה עמ' 710-711.

יששכר חמור גרם (מט, טו)

ממלכת החי משמשת מקור עשיר ובלתי נדלה של תארים מושאלים. אכן אין לך תכונה אנושית שלא תמצא כמותה בעוצמה ומידה יתירה בעולם החיות.³² והמידות – חלקן טובות וחלקן פחות, מהן בולטות ומהן מוצנעות. במקרא מצאנו שמות של חיות שהן שמות לאנשים או משמשות דימויים להם, השמות כגון יונה, שפן, יעל, חולדה, איה וגם דבורה אצל בני ברית, ואצל שאינם כאלה: חמור, ציפור, נחש, זאב. לחלק גדול משבטי י-ה נתנו תארים של חיות. בברכת יעקב: "גור אריה יהודה ... יששכר חמור גרם ... יהיה דן נחש ... נפתלי אילה שלוחה ... בנימין זאב יטרף ..." (מט, ח-כז) וזאת גם הברכה אשר ברך משה: "לראש יוסף ... בכור שורו הדר לו ... ברוך מרחיב גד כלביא שכן ... ולדן אמר דן גור אריה ..." (דברים לג, טז-כב).

בין כך ובין כך ישנן חיות שההשוואה אליהן נתפסת כשבח וכברכה, ואחרות שהן גנאי וקללה. בין הבולטים לרעה הוא דמוי אדם לחמור, המשמש בשפת ימינו ביטוי של קללה, והנאמר בדרך כלל על ידי אינשי דלא מעלי, בשעת כעס. והנה כפי שהובא לעיל מברך יעקב את אחד השבטים, יששכר, הידוע כאחד השבטים הרוחניים ביותר, והמסמל את הרבצת התורה וההנהגה הרוחנית של עם ישראל, לאותה חיה מאוסה - חמור³³. אמנם היו שבטים כלפיהם הפנה יעקב את שבת הבקורת ודן אותם לחיוב. לא נשמע ולא מובן שזה גם חלקו של יששכר, על כן נצטרך למצוא מהם הפנים החיוביות בהשוואת יעקב את יששכר ל"חמור גרם רובץ בין המשפתיים, וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה, ויט שכמו לסבול ויהי למס עובד" (מט, טו).

בטרם נדון בדברי המפרשים, המשליכים תכונות של חמור על יששכר, יש לציין שלפי חז"ל הביטוי 'יששכר חמור גרם' אינו מציין השוואה בין התכונות של חמור לבין אלו של יששכר, אלא את העובדה שחמור גרם את לידתו של יששכר. "חמור גרם לו ליששכר שיוולד" (נדה לא ע"א) רש"י: "שנטה חמורו של יעקב לאהל לאה, ואותו לילה של האחרות היה", ודעת זקנים מבעלי התוספות פירשו כאן בתורה: "כי כשבא יעקב מן השדה ושמעה לאה חמורו נוער, יצאה לקראתו והביאתו לאהל שלה, ובאותו הלילה נתעברה מיששכר"³⁴.

³² מלבד כמובן היות האדם נברא בצלם א-להים, והנשמה אשר נופחה אך בו.

³³ אולי לכן לא תרגם אונקלוס את המילה חמור על שם בעל החיים, אלא "עתיך בנכסין".

³⁴ וכן פירש בעל הטורים.

ובעיון מחודש יש למצא בחמור הזה, שלכאורה רק גרם להולדת יששכר, גם את שבחו של יששכר וגם את ההסבר לשמו. לא בכדי נטה החמור לאהל לאה, או נער כדי שלא תשמע ותצא לקראת יעקב. נזכיר את מה שקרה. ראובן מצא דודאים והביאם לאמו. רחל בקשה חלק מהדודאים מלאה וזו ענתה לה: "ותאמר לה המעט קחתך את אישי ולקחת גם את דודאי בני, ותאמר רחל לכן ישכב עמך הלילה תחת דודאי בנך, ויבא יעקב מן השדה בערב ותצא לאה לקראתו ותאמר אלי תבוא כי שכר שכרתוך בדודאי בני – וישכב עמה בלילה הוא [רש"י: הקב"ה סייעו שיצא משם יששכר]³⁵. וישמע א-להים אל לאה [רש"י: שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים]³⁶ ותהר ותלד ליעקב בן חמישי, ותאמר לאה נתן א-להים שכרי אשר נתתי שפחתי לאישי³⁷ ותקרא שמו יששכר" (ל, טו-יח). הנה כי כן מעלה נעירת החמור את קדושת מחשבותיה של לאה בענין העמדת השבטים³⁸, מציינת שהקב"ה עצמו כביכול "הוא" היה מעורב, דרך החמור, ביצירתו של יששכר³⁹. מה פלא איפוא שיששכר גדול להיות מורה הוראה של תורת ה' לכל העם?

ישנם מאמרי חז"ל ידועים כל כך, שלעיתים נדמה ליודעי ספר שהם מקרא מפורש כביכול. נדמה שאחת הדוגמאות היא זו של יששכר התלמיד חכם. כדאי לזכור ולהזכיר שהכתובים חפים מכל אזכור בכוון זה. נזכור שהפסוק המפורסם שמצטטת הגמרא להוכחת למדנותו של יששכר "ומבני יישכר יודעי בינה לעיתים לדעת מה יעשה ישראל" (דברים הימים יב, לב) לא בהכרח מדבר בגדלות רוחנית. הפרק עצמו עוסק באנשים ובשבטים שתמכו במלכות דוד, "ואלה מספרי ראשי החלוץ לצבא באו על דוד חברונה, להסב מלכות שאול אליו כפי ה'" (שם, שם כג) ובהמשך הפרק הולכים ונמנים שבטים

³⁵ בשפתי חכמים פירש: רצה לומר ד"הוא" היינו הקב"ה. דאם לא כן ההוא מבעי ליה, והיאך סייעו? שיעקב בא מן השדה ורוכב על החמור" המשנה מתארת את מצות ערבה [הושענות] "ואומרים אני והו הושיעה נא" (סוכה ד, ה) מביא הרב קהתי את דברי התוספות "דדרשינן באיכה רבתי ואני בתוך הגולה – והוא אסור באזיקים כביכול הוא בעצמו" (סוכה מא ה"א ד"ה "אני והו") וכך פירשו גם את הפסוק "ראו עתה כי אני הוא" (דברים לב, נט) שזה שם ה'.

³⁶ במקביל נענשה רחל "לפי שזלזלה במשכב הצדיק לא זכתה להקבר עמו" (רש"י ל, טו ע"פ נדה לא ע"א).

³⁷ השכר המוזכר בפסוק הוא על אשר לאה נתנה את שפחתה ליעקב, אבל בעלי התוספות כתבו כאן שהוא כנגד "שכר שכרתוך" שנתנה לרחל שכרה תמורת משכב הצדיק.

³⁸ יש להעיר שכאן הביא הספורנו את דבריו המפורסמים: "ובזה הספור הנראה מגונה אצל מגלי פנים בתורה, הודיענו אמנם שהיה ענין התולדה אצל האבות כמו שהיה עניינו אצל אדם ואשתו קודם חטאם, כי לא היתה כוונתם בו להנאת עצמם כלל, אבל היה להקים זרע בלבד לכבוד קונם ולעבודתו", ועיין בדברינו על מדרגת יעקב בעניין זה בספרי זה במקום אחר.

³⁹ הקב"ה שותף ביצירת כל וילד כנאמר "שלשה שותפים באדם הקב"ה ואביו ואמו (קדושין ל ע"ב). אבל כאמור הכתוב מציין "וישכב עמה בלילה הוא" שכאן היתה שותפות יתירה.

ומספרים "בני יהודה ששת אלפים ושמונה מאות"⁴⁰ ... בני שמעון שבעת אלפים ומאה...
 ומן בני אפרים עשרים אלף ושמונה מאות ... ומחצי מטה מנשה שמונה עשר אלף ...
 ומבני יששכר ראשים מאתיים ... מזבולון חמישים אלף ... ומנפתלי שלושים ושבע אלף
 ... ומעבר לירדן ראובני וגדי וחצי שבט המנשה מאה ועשרים אלף".

גם הביטוי יודעי בינה לעיתים אינו רומז בהכרח לבינה תורנית-הלכתית. כך מסביר
 רש"י בדה"י: "שיודעים לתת עצה לפי הענין של מעשה שצריך לדוד להתייעץ, היאך יחזק
 המלוכה מלפני בני שאול". וכן ברלב"ג "אלו היו חכמים ונבונים ואנשי עצה, ובעת ועת
 ידעו לתת עצה נכונה מה ראוי שיעשה ישראל בעת ההיא, לפי הדברים אשר יקרו אז
 אשר בהם קצת עדות על העתיד לבא" הוא אומר יועצים אסטרטגיים בעניני הנהגת
 המדינה ואולי גם פוליטיקה, ואין שום צל של תורה וחכמתה בענין לפי פשט הכתובים.

ולפי התפיסה הזאת וכנגד זרם המפרשים האחרים, מסביר כאן תרגום אונקלוס את
 ברכת יששכר אך ורק בפן הגשמי. יששכר עתיר בנכסין ואחסנתיה בין תחומיא ... וכבש
 מחוזי עממיא ושיצי ית דיריהון ודאשתארוון בהון יהון ליה פלחין ומסקי מיסין" זוהי
 ברכה על רכוש, על שלטון שכובש מחוזות עמים ומגרש את יושביהם, והנשארים מעלים
 ליששכר מיסים. גם רשב"ם מפרש לפי הפשט בלי איזכור התורה, אבל בענין המס הפך
 את השיטה: "וירא יששכר את מנוחת האדמה כי טוב יותר מלצאת למרחקים"⁴¹ ... ויט
 שכמו לסבול – עול של מלכי ישראל, ויהי למס עובד לתת למלכים עישור תבואתו ... זה
 עיקר הפשט ובשורת עושר הוא לשבט יששכר". ובדעת מקרא הסביר שברכת משה
 מתארת את חלקת הארץ שנפלה ליששכר לנחלה: "ועניינו של חמור גרם הוא כמסתבר
 חמור בעל עצמו חזקות כמו שדרשו רבותינו 'מה חמור זה גרמיו ברורין [=עצמותיו
 נכרות מתוך גודלן] ... מה חמור זה נמוך מכאן ונמוך מכאן וגבוה באמצע כך בקעה מכאן
 ובקעה מכאן והר באמצע (בראשית רבה צח, יב) ... הציור של חמור גרם הוא בדמיון של
 הנוף המורפולוגי של נחלת יששכר" (מט, יב).

מכאן נעבור לצדדים הרוחניים שבברכת יעקב ליששכר, לפי מדרשי חז"ל. כך דרשו
 חז"ל על הפסוק מדברי הימים שהובא לעיל על יששכר "אמר רבה לא משכחת צורבא
 מרבנן דמורי, אלא דאתי משבט לוי או משבט יששכר דכתיב ... 'ומבני יששכר יודעי בינה
 לעיתים לדעת מה יעשה ישראל' " (יומא כו ע"א) "ראשיהם מאתים – אלו מאתים ראשי

⁴⁰ בדעת מקרא כתב: "ואין לתמוה על מספר קטן יחסי זה לעומת שאר השבטים, שהרי דוד מלך על יהודה
 מזמן, מיד לאחר מות שאול ונציבותם בממד זה היתה סמלית בלבד.

⁴¹ בהשוואה לזבולון שעסק במסחר בין לאומי=מרחקים

סנהדראות שהעמיד יששכר" (פסיקתא דרב כהנא עו') ועל פי זה תרגם רב יוסף את הפסוק בדברי הימים "ומן בני יששכר ידעי סכולתנו לעיזניא, חכימין למקבע רישי שנין ורישי ירחין, ולעבריא ירחיא ושניא, סופיסטין במולדא דסיהרא, למקבע מועדיהון בעדנהן בקיאיין בתקופתא דשמשא, אצטרולוגין במזליא וכוכביא למידע מה כשרין בית ישראל למעבד, רבניהון רישי סנהדריא מאתן, כל אחוהון עבדין פתגמי אורייתא וחכימין על מימר פומיהון". וכך סכם רש"י: "וייט שכמו לסבול עול תורה, ויהי לכל אחיו ישראל למס עובד – לפסוק להם הוראות של תורה וסדרי עבורין".

בזכות מה זכה יששכר לכל הגדולה הזו? מה המאפיינים והתכונות הנצרכות לבן תורה ע"מ להפוך לשר של תורה? נזכיר בקצרה כמה מתכונות החמור שנלמדות מברכת יעקב ליששכר שאליהן התכוון האב בברכו את בנו בברכות התורה.

א. "מבקש". כבר הזכרנו דברי רש"י על דרגתה של לאה: שהיתה מתאוה ומחזרת להרבות שבטים", כך מצינו בגמרא "א"ר שמואל בר נחמני כל אשה שתובעת בעלה לדבר מצוה, הוין לה בנים, שאפילו בדורות של משה לא היו כמותן" (ערובין ק ע"ב). השפע בא לאדם לפי ההכנה והבקוש מצדו, "יהי חסדך ה' עלינו, [כמה?] כאשר יחלנו לך" (תהילים לג, כב) וכבר דרשו על יעקב שקפצה לו הדרך "ויצא יעקב מבאר שבע וילך חרנה ויפגע במקום" (כח, י-יא) כי מטא לחרן אמר אפשר עברתי על מקום שהתפללו אבותי, ואני לא התפללתי? **כד יהיב אדעתיה למהדר** קפצה ליה ארעא מיד ויפגע במקום" (חולין צא ע"א). אם היה יעקב ראוי לנס של קפיצת הדרך, מדוע לא קפצה לו הדרך בלכתו אל חרון? בשם בעלי המוסר שמעתי אומרים שבדרך לחרן לא היה ראוי יעקב לנס כי שחך להתפלל. רק כאשר חשב על חטאו והיה מוכן לחזור את כל הדרך חזרה⁴² יהיב אדעתא למהדר – אז גילה והוכיח שהוא ראוי לנס⁴³. וכך מצינו בתהילים כמה פעמים את ענין

⁴² מדובר במסע עצום מארם נהריים לארץ ישראל, מאות קילומטרים.

⁴³ סיפור חסידי מביע את הרעיון בצורה חדה. חסיד נגש לרבו ופורש את צרכיו לאלף רובל להשיא את בתו. לשאלת הרבי ענה שיש לו רובל אחד. הרבי אמר לו העסק הראשון שתוכל לעשות ברובל- עשה. כשיצא החסיד מבית הרבי נכנס לפונדק ושמע חבורת סוחרים מתבדחת על ענייני העולם הבא. אחד מהם הפטיר: אם מישהו רוצה אני מוכר את העולם הבא שלי ברובל. מיד ניגש החסיד ולפי עצת הרבי בקש לקנות את העולם הבא של הסוחר ברובל. לקול מצהלות הסוחרים נחתם חוזה כדת וכדין והחסיד הפסיד גם את הרובל המסכן שהיה לו.

הסוחר חזר לביתו וסיפר לאשתו על החסיד השוטה ועל המקח המוצלח שעשה. אשתו הזעיפה לו פנים ואמרה: גם אם אין אנו טלית שכולה תכלת, איני מוכנה לחיות עם אדם שאין לו עולם הבא. צא וקנה בחזרה את חלקך לעתיד לבא. בקש הסוחר את החסיד ברחובות העיר ולאחר שמצאו בעמל רב הציע לו עשרה רובלים למקח החוזר. כמובן שהחסיד לא הסכים והבין שלכך כיון רבו. לבסוף נתרצה למכור בחזרה את העולם הבא של הסוחר ... בדיוק בסכום אותו היה צריך- אלף רובל.

המבקש: "אחת שאלתי מאת ה' אותה **אבקש**" (כו, ד) ישמח לב **מבקשי** ה' (דברי הימים א' טז, י) ועוד.

ב. "ויט שכמו לסבול" אחד ממ"ח דברים שהם קנין תורה הוא מעוט תענוג, בכמה פנים נלמד מידה נכונה זו מחמורו של יששכר. מפרשים אחדים עומדים על סתירה לכאורה בפסוק. אם "וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה" מדוע מסיים הפסוק "ויט שכמו לסבול", הרי הרישא מדברת על מנוחה ודברים נעימים? אור החיים הקדוש מדבר על הנעימות והמתיקות המזויפים הבאים להשביע את עונג הגוף, שאין בהם ובו ממש "ואין הכל אלא דמיון, אבל הטוב האמיתי והנעימות הצודק הוא של עולם העליון, וירא מנוחה כי טוב – פירוש העולם שנקרא מנוחה, ויט שכמו לסבול צער העולם הזה. והיה למס עובד – שיהיה הוא עצמו מס עובד", וכן פרש הספורנו שהמנוחה בה מדבר פסוקנו היא "מנוחה בשלמות המושכלות אשר בו תנוח הנפש"⁴⁴. החמור ויששכר מלמדים אותנו את ההבדל בין "הטוב" ל"נעים". אדם חייב לכוון לטוב גם אם אינו נעים. המנוחה הרוחנית חשובה, גם אם היא כרוכה ב"ויט שכמו לסבול".

הדוגמא הבולטת של מוכנות החמור לוותר על מנעמי החיים ושל שבט יששכר למעט בתענוג מובאת בפסוק: "רובץ בין המשפתיים" – כחמור המהלך ביום ובלילה ואין לו לינה בבית, וכשהוא רוצה לנוח רובץ בין התחומין בתחומי העיירות שהולך לשם פרקמטיה" (רש"י). ממש דברי המשנה "כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה ובתורה אתה עמל..." (אבות ו, ד). וכשם שהיו אכן רגילים בני תורה בדורות שעברו לישון על ספסלי העץ שבבתי המדרש.

ג. "רובץ בין המשפתיים" – הכלי יקר מדגיש פן נוסף הנלמד ממשל החמור "כחמור הזה ושהוא ומשאו קשורים יחד לא יתפרדו, כך קנין התורה דבק בו ואינו נפרד ממנו"⁴⁵ ... תמיד משא עליו, משא דבר ה' והוא רובץ בין המשפתיים יחד עם משאו". לבן תורה אמיתי אין חופש. "במתים חופשי" (מדרש תהילים פח, ו) בין הזמנים הוא גם זמן, וגם

חזר החסיד לרבו ושאל האם אין כאן הונאה. הרי קנה משהו ברובל ומכרו אחרי שעה באלף? כמה באמת שווה עולם הבא של הסוחר? ענה הרבי במסחר כמו במסחר! שווי דבר הוא כמה שמוכנים לשלם עבורו. כאשר הסוחר מכר את העולם הבא שלו הוא היה שווה בדיוק רובל אחד. וכשהיה מוכן לקנות אותו באלף הוא שווה לפחות אלף רובל. מי שמוכן לעשות את כל הדרך חזרה ברגל ראוי שיעשה לו נס, כי השפע בא ביחס ישיר להכנה ולביקוש.

⁴⁴ זו משמעות האמור בעשרת הדברות "וינח ביום השביעי" (שמות כ, יא) והרי מי שנאמר בו "לא ייעף ולא ייגע לא יוצדק לו מנוחה" (אור החיים). והעיין מה שתירצו רש"י ואור החיים. ולפי ההגדרה דלעיל וינח ביום השביעי פרושו הבאת העולם לדרגתו הרוחנית לתכלית הגבוהה שלו, ועיין.
⁴⁵ בנגוד לקנין הכסף של זבולון שאינו דבק בו, הכסף לא תמיד "צמוד" לאדם.

אז צריך בן תורה להתנהג כבן תורה. וכבר אמרו ש"עבדי הם" עבדות ה' מקיפה יותר מכל עבדות בשר ודם, שהיא כוללת את כל רגעי חייו של אדם מבוקר עד בוקר, ומרגע לידתו וכל עוד נשמתו בו.⁴⁶

ד. יסורים – כך למד האלשיך הקדוש מפסוקנו: "הנה ידענו מרבתינו כי ג' מתנות טובות נתנו ע"י יסורין: תורה וארץ ישראל ועולם הבא" (ברכות ה ע"א) באופן כי כאשר יחפוץ באחת מהן לא ימלט מיסורין ... "יששכר חמור גרם" כי כחמור בעל עצמות אשר ישא עול תמיד ורובץ על הארץ כן היה יששכר עוסק בתורה תמיד. ועל הארץ ישן ולא היה קץ ... "וירא מנוחה כי טוב" היא מנוחת העולם הבא כד"א "וירא האלקים את האור כי טוב ויבדל" שגנזו לעוה"ב, ואת הארץ כי נעמה היא ארץ ישראל שהיא המתנה השלישית. על כן "ויט שכמו לסבול" יסורין, כל שכן כששלתן יחד כי ישתלשו עליו ... ויהי למס עובד והוא ענין אדם לעמל יולד ואשר מי שעמלו בתורה"⁴⁷.

" 'אף חכמתי עמדה לי' (קהלת ב, ט) אמר שלמה כל תורה שלמדתי באף נתקיימה בי" (קהלת רבה ב, יב).

⁴⁶ גם אצל המשעבדים הגדולים ביותר היתה חופשת שבת או חג כלשהיא, ובודאי היו שעות שינה ולו מעטות ביותר. אבל התורה מחייבת ומצוה יהודי בכל שניה מחיו.

⁴⁷ ולהלן לומד האלשיך שהמס הוא הוראותיו שהיו יוצאות לכלל ישראל. והקשר בין יששכר לתורה, כי הלילה ההוא היה ליל שבועות זמן קציר חיטים (ל, יד).